

The Differences between Direct and Indirect Translation: An assessment of two translations of the Japanese novel Black Rain

Ayat Hosseini*

Abstract

Although indirect translation (translating a translated text) has always been a common practice in literary translations and other types of translation, it has only recently gained attention as a subject of study in the field of translation studies. The present paper attempts to shed light on the differences between direct and indirect literary translation by analyzing translations of the Japanese novel, **Black Rain** as a case study. There are two different translations of this novel into Persian; a direct one from Japanese and an indirect one from Russian. Juliane House's translation quality assessment model (House, 1997; 2001; 2015) was used to compare the two translations. The main findings show that the direct translation was a relatively overt translation, transferring cultural elements from the source language (SL) to the target language (TL), while the indirect translation used "cultural filters" to make cultural compensations for SL cultural phenomena in TL. Furthermore, House divides translation errors into two groups, namely, overt and covert errors. The analysis revealed that there were no covert errors in the direct translation, while the indirect translation contained a covert error. House further divides overt errors into 'mismatches of the denotative meanings of elements of the source and translation texts' and 'breach of the target language system'. The former were much more frequent in the indirect translation, while the latter were slightly more frequent in the direct translation.

Keywords: indirect translation, translation studies, translation quality assessment, Japanese language, **Black Rain**

*Corresponding author, Assistant Professor, Department of Japanese Language and Literature, Faculty of Foreign Languages and Literatures, University of Tehran, Iran; Email: ayathosseini@ut.ac.ir; ORCID: 0000000302806342

1. Introduction

Indirect translation is one of the least-studied areas in translation studies. Some authors do not discriminate between direct and indirect translations in their works, and some consider indirect translation as unacceptable and doomed to failure. This paper tries to elaborate on the differences between direct and indirect literary translation by comparing two translations of the Japanese novel, **Black Rain** as a case study. There are two different translations of this novel into Persian; a direct one from Japanese and an indirect one from Russian. The present study employs Juliane House's translation quality assessment model to compare the two translations and to highlight their differences.

2. Literature Review

This study applies Juliane House's Translation Quality Assessment (TQA) model (House, 1997; 2001; 2015) to two available translations of the Japanese novel **Black Rain** (a direct one and an indirect one) in order to evaluate the quality of these translations. House's assessment model provides the means for the analysis and comparison of an original text and its translation on three different levels: Language/Text, Register (Field, Mode and Tenor) and Genre. House categorizes the translation errors into two groups, namely, covert and overt errors. House further divides overt errors into two categories: A) mismatches of the denotative meanings of elements of the source and translation texts which includes omissions, additions and substitutions (i.e. wrong selections or wrong combinations of elements) and B) breach of the target language system which includes cases of ungrammaticality and cases of dubious acceptability. This model has frequently been employed to compare two or more existing translations of a text (e.g. Seyed-Jalali et al, 2017).

3. Methodology

There are two different translations of Ibuse Masuji's 1966 novel (**Black Rain**) into Persian. This novel was first translated into Persian by Karim

Keshavarz in 1978 from a Russian translation of the book. Keshavarz in the translator's preface indicates that he has also referred to an English translation of the book where necessary. More than three decades later Ghodratollah Zakeri translated this novel into Persian again, this time directly from Japanese. This novel is set immediately after WWII and is divided into 20 chapters. The first page of each chapter was marked in the source (Japanese) text, then based on Juliane House's model, the corresponding pages in the two translations were investigated for all kinds of covert and overt errors.

4. Results

The investigation of the two translations revealed that there were no covert errors in the direct translation, while the indirect translation contained a covert error. The results also showed that the mismatches of the denotative meanings of elements of the source and translation texts were much more frequent in the indirect translation, while the breaches of the target language system were slightly more frequent in the direct translation. Table 1 summarizes the main findings of this study.

Table 1: The frequency of overtly erroneous errors in the two translations

Error type		Indirect	Direct
Mismatches of the denotative meanings of elements of the source and translation texts	Omissions	356	13
	Additions	44	6
	Substitutions	31	3
Sum:		431	22
Breaches of the target language system	Ungrammaticality	0	4
	Dubious acceptability	1	12
Sum:		1	16

5. Discussion and Conclusion

This study revealed that the direct translation was a relatively overt translation, transferring cultural elements from the source language (SL) to the target language (TL), while the indirect translation used "cultural filters" frequently to make cultural compensations for SL cultural phenomena in TL.

The number of omissions, additions and substitutions in the indirect translation was far beyond the expectations. On the other hand, the indirect translation was a more natural and fluent writing due to fewer cases of ungrammaticality and dubious acceptability. Therefore, a reader who does not have access to the original Japanese text may find the indirect translation more pleasant to read. The findings of this study may not be applicable to all indirect translations, but it more or less shows the characteristics and tendencies of the two types of translations.

دوماهنامه علمی - پژوهشی

د ۱۱، ش ۶ (پیاپی ۶۰) بهمن و اسفند ۱۳۹۹، صص ۲۲۹-۲۵۵

تفاوت‌های ترجمه از زبان واسطه با ترجمه از زبان اصلی ارزیابی کیفیت دو ترجمه از رمان ژاپنی *باران سیاه* به زبان فارسی

سید آیت حسینی*

استادیار گروه زبان و ادبیات ژاپنی، دانشکده زبان‌ها و ادبیات خارجی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

پذیرش: ۹۸/۱۲/۱۷

دریافت: ۹۸/۰۹/۰۲

چکیده

با اینکه ترجمه از زبان واسطه (ترجمه متونی که خود حاصل ترجمه‌اند) از دیرباز در حوزه ادبیات و سایر حوزه‌ها رواج داشته است، اما تنها در سال‌های اخیر در مطالعات ترجمه به آن توجه شده است. مقاله حاضر می‌کوشد بی‌اعتنا به سوگیری‌های رایج، تفاوت‌های ترجمه ادبی از زبان واسطه را با ترجمه از زبان اصلی آشکار سازد. برای رسیدن به این هدف، رمان ژاپنی *باران سیاه* به‌عنوان مطالعه موردی انتخاب شد. این رمان دارای دو ترجمه فارسی است که یکی از زبان واسطه (روسی) و دیگری از متن اصلی (ژاپنی) ترجمه شده است. برای ارزیابی کیفیت این دو ترجمه، از انگاره جولیان هاوس (1997, 2001, 2015) استفاده شد. نتایج ارزیابی نشان داد که ترجمه بی‌واسطه ترجمه‌ای آشکار بود که در آن مؤلفه‌های فرهنگی متن مبدأ تا حد زیادی حفظ شده است، درحالی که ترجمه از زبان واسطه با ایجاد «صافی فرهنگی» رنگ و بوی بومی به خود گرفته و به ترجمه‌ای پنهان تبدیل شده بود. هاوس در انگاره خود خطاهای ترجمه را به دو دسته خطاهای آشکار و خطاهای پنهان تقسیم می‌کند. نتیجه مطالعه حاضر نشان داد که ترجمه بی‌واسطه فاقد خطاهای پنهان بود، درحالی که در ترجمه از زبان واسطه خطای پنهان مشاهده شد. هاوس خطاهای آشکار را نیز به دو دسته ناهمخوانی معنایی بین متن مبدأ و مقصد و تخطی از قواعد زبان مقصد تقسیم می‌کند. بررسی‌ها نشان داد که تعداد خطاهای دسته اول در ترجمه باواسطه بسیار بیشتر از ترجمه بی‌واسطه بود، درحالی که تعداد خطاهای دسته دوم در ترجمه بی‌واسطه اندکی بیشتر از ترجمه از زبان واسطه بود.

واژه‌های کلیدی: مطالعات ترجمه، ترجمه از زبان واسطه، ترجمه باواسطه، زبان ژاپنی، *باران سیاه*.

E-mail: ayathosseini@ut.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

با اینکه ترجمه متونی که خود حاصل ترجمه‌اند شاید قدمتی به اندازه تاریخ ترجمه دارد، تا کنون به این نوع ترجمه در مطالعات علمی کمتر توجه شده است و ویژگی‌های آن به اندازه کافی آشکار نشده است. برخی از مخاطبان ترجمه و نویسندگان، ترجمه از زبان واسطه را چنان عادی و طبیعی می‌پندارند که در عمل تمایزی بین این نوع ترجمه و ترجمه بی‌واسطه قائل نمی‌شوند. اما برخی از پژوهشگران که به این نوع ترجمه پرداخته‌اند موضعی کاملاً منفی و بدبینانه به آن دارند و ترجمه از زبان واسطه را بی‌فایده، پراشتباه و محکوم به شکست می‌دانند. با این حال، تفاوت‌های ترجمه از زبان واسطه با ترجمه از زبان اصلی موضوعی است که در پژوهش‌های مطالعات ترجمه کمتر بدان پرداخته شده است.

هدف مقاله حاضر آن است که به جای رد یا نفی مطلق ترجمه از زبان واسطه، برخی از تفاوت‌های بین این دو نوع ترجمه را از منظر مؤلفه‌های زبان‌شناختی و فرهنگی آشکار سازد. برای این منظور دو ترجمه متفاوت (یکی با واسطه و دیگری بی‌واسطه) از رمان ژاپنی *باران سیاه* به زبان فارسی در قالب مطالعه موردی تحلیل و مقایسه می‌شوند. روش مقایسه نیز استفاده از یک انگاره رایج برای ارزیابی ترجمه است که در آن خطاهای دو ترجمه برای ارزیابی یکسانی متون مبدأ و مقصد در چند دسته مختلف بررسی و مقایسه می‌شوند تا روشن شود کدام دسته از خطاها در هر یک از دو ترجمه بسامد وقوع بالاتری دارد.

۲. پیشینه تحقیق

در این بخش نخست چارچوب نظری پژوهش معرفی می‌شود و دلایل استفاده از این چارچوب بیان می‌شوند. سپس پژوهش‌های پیشین انجام‌شده درباره ترجمه از زبان واسطه معرفی و نقد می‌شوند.

۲-۱. چارچوب نظری تحقیق

مقاله حاضر می‌کوشد کیفیت دو ترجمه از یک رمان را که یکی به صورت بی‌واسطه و دیگری از زبان واسطه ترجمه شده‌اند، ارزیابی و مقایسه کند. اما از آنجا که تاکنون هیچ نظریه یا انگاره ویژه‌ای برای ارزیابی کیفیت ترجمه‌های انجام‌شده از زبان واسطه ارائه نشده است، برای

مقایسه کیفیت این دو ترجمه، از یکی از نظریه‌های موجود برای ارزیابی کیفیت ترجمه، یعنی نظریه جولیان هاوس (House, 1997, 2001, 2015) استفاده شد. دلیل استفاده از این نظریه ابزارهایی است که برای مقایسه و تطابق نسبی متن مبدأ (ST) با متن مقصد (TT) در سطوح گوناگون زبان/متن، سیاق و ژانر فراهم می‌سازد. از آنجا که هدف این پژوهش مقایسه دو ترجمه با واسطه و بی‌واسطه با متن اصلی و روشن ساختن تفاوت‌های آن‌هاست، به‌نظر می‌رسد نظریه هاوس که اساس آن «مقایسه متن مبدأ با متن مقصد» و «یکسانی ترجمه»^۱ است، مناسب‌ترین چارچوب برای انجام این پژوهش باشد. پیش‌تر پژوهشگرانی از این نظریه برای مقایسه و تطابق دو یا چند ترجمه مختلف از یک اثر واحد استفاده کرده‌اند. مثلاً سید جلالی و همکاران (۱۳۹۷) با استفاده از این نظریه دو ترجمه متفاوت از رمان فرنی و زویی را بررسی و خطاهای آن‌ها را با یکدیگر مقایسه کرده‌اند.

انگاره هاوس بر اساس نظریه نقش‌گرای^۲ هالیدی^۳ استوار شده است، اما از مفاهیم و اصطلاحات به‌کار رفته در مکتب زبان‌شناسی پراگ، صورتگرایی روسی، نظریه کنش‌های زبانی، کاربردشناسی، تحلیل گفتمان و همچنین تفاوت‌های بین زبان گفتار و نوشتار بر اساس زبان‌شناسی پیکره‌بنیاد نیز بهره می‌برد. سه مسئله اصلی در انگاره هاوس عبارت‌اند از (۱) رابطه بین متن مبدأ و متن مقصد، (۲) رابطه بین متون مبدأ و مقصد با افراد دخیل در ترجمه (نویسنده، مترجم، و خواننده) و (۳) ارائه سازوکاری برای تشخیص متون ترجمه از متون غیرترجمه.

از نظر هاوس که میان نقش زبان و نقش متن تمایز قائل می‌شود، نقش متن عبارت است از کاربرد آن متن در بافت یک موقعیت خاص و بهترین ملاک ارزیابی برای کیفیت هر ترجمه، مقایسه نقش متن ترجمه‌شده در زبان مقصد با نقش متن اصلی در زبان مبدأ است. هاوس برای تعیین نقش هر متن به تعیین ژانر و سیاق آن می‌پردازد. سیاق از دید هاوس ترکیبی از سه عامل گستره^۴، عامل^۵ و شیوه^۶ گفتمان است. گستره بر فعالیت‌های اجتماعی، موضوع یا درون-مایه، شامل تمایز بین درجات مختلف عمومی یا خاص بودن عناصر واژگانی با عنوان تخصصی، عمومی و عامه ناظر است. عامل به ماهیت مشارکت‌کنندگان یعنی خطاب‌کننده و مخاطب، رابطه بین آن‌ها به‌لحاظ قدرت اجتماعی، فاصله اجتماعی و همچنین درجه احساس

اشاره دارد. شیوه از سویی هم به رسانه‌های ارتباطی - گفتار یا نوشتار - اشاره می‌کند (که می‌تواند ساده یا پیچیده باشد) و هم به میزان مشارکت بین نویسنده و خواننده (که می‌تواند ساده یا پیچیده‌تر باشد).

۲-۲. پژوهش‌های پیشین

پژوهش‌های پیشین در تعریف ترجمه از زبان واسطه اتفاق نظر ندارند. به اعتقاد برخی از پژوهشگران، ترجمه با واسطه باید (دست‌کم) شامل سه زبان متفاوت (مبدأ، واسطه و مقصد) باشد، درحالی که برخی نویسندگان دیگر معتقدند که صرفاً زبان واسطه باید با زبان نهایی مقصد متفاوت باشد و گروه دیگری از نویسندگان نیز تصریح می‌کنند که زبان اولیه مبدأ باید با زبان نهایی مقصد متفاوت باشد (Pięta, 2014).

از سوی دیگر، هنوز اصطلاحی همگانی و پذیرفته‌شده برای نامیدن این نوع ترجمه وجود ندارد. این نوع ترجمه در آثار نویسندگان مختلف با نام‌هایی مانند ترجمه غیرمستقیم^۱، ترجمه با واسطه^۲، ترجمه بازسازی‌شده^۳، ترجمه زنجیره‌ای^۴، ترجمه مضاعف^۵، ترجمه ثانویه^۶، ترجمه دست دوم^۷، بازترجمه^۸ و ... خوانده می‌شود (Ringmar, 2006). در مقاله حاضر، از اصطلاح «ترجمه از زبان واسطه» که در آثار پیشین زبان فارسی نیز به کار رفته است و یا صورت کوتاه‌تر آن (ترجمه با واسطه) استفاده می‌کنیم.

در بسیاری از آثار مطالعات ترجمه، اشاره‌ای گذرا به پدیده ترجمه از زبان واسطه شده است، اما پژوهش‌هایی که به‌طور کامل به این نوع ترجمه اختصاص یافته باشند همچنان محدود هستند. البته به نظر می‌رسد مطالعات درباره این نوع ترجمه در دو دهه نخست قرن ۲۱ اندک‌اندک مورد توجه قرار گرفته و بین پژوهشگران اقبال یافته است. پیتا در دو اثر خود به گردآوری و معرفی پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه ترجمه از زبان واسطه پرداخته است (Pięta, 2012; 2017).

یکی از موضوعاتی که در اغلب پژوهش‌های پیشین بدان توجه شده است، چرایی انجام ترجمه به شکل با واسطه است. ترجمه با واسطه معمولاً بین زبان‌های دور از هم (به‌لحاظ جغرافیایی و فرهنگی) انجام می‌شود. برخی از پژوهش‌های پیشین اشاره کرده‌اند که ترجمه

با واسطه بیشتر در جوامعی انجام می‌شود که زبان آن‌ها گویشور کم‌تری دارد و به‌لحاظ سیاسی و اقتصادی دارای اهمیت کم‌تری هستند (Dollerup, 2000; Ringmar, 2006; Pięta, 2014). در این پژوهش‌ها به این‌گونه زبان‌ها با نام‌هایی مانند زبان‌های خُرد^{۱۰}، زبان‌های فرعی^{۱۱}، زبان‌های تحت تسلط^{۱۲}، زبان‌های کم‌تر ترجمه شده^{۱۳}، زبان‌های دارای پراکندگی ضعیف^{۱۴} و ... اشاره شده است.

اغلب تصور می‌شود ترجمه از زبان واسطه همیشه در شرایطی انجام می‌شود که مترجمی که قادر به ترجمه از زبان اصلی است در دسترس نباشد. درحالی که پژوهش‌های انجام‌شده تصریح می‌کنند که این تصور همیشه صحت ندارد. گاه ناشران ترجمه از زبان واسطه را به‌دلیل هزینه کم‌تر به ترجمه از متن اصلی ترجیح می‌دهند. همچنین، گاه ناشران مترجمان باتجربه و مشهوری را که از زبان واسطه ترجمه می‌کنند به مترجمان کم‌تجربه‌تر و ناشناخته‌تری که از زبان اصلی ترجمه می‌کنند ترجیح می‌دهند (Pięta, 2014).

دولروپ نیز اشاره می‌کند که گاهی ترجمه از زبان واسطه به این دلیل انجام می‌شود که متن اصلی از بین رفته است و موجود نیست (Dollerup, 2000). رینگمار نیز تصریح می‌کند گاه منزلت بالای زبان واسطه به‌لحاظ فرهنگی موجب انتخاب ترجمه از زبان واسطه می‌شود (Ringmar, 2006).

برخی نویسندگان نظیر دولروپ و اینگمار بین انواع مختلفی از ترجمه باواسطه نیز تمایز قائل شده‌اند. دولروپ به نوعی از ترجمه باواسطه که در آن متن واسطه، خود مخاطب خاصی ندارد و صرفاً برای ترجمه شدن به زبان مقصد تهیه شده است «ترجمه غیرمستقیم» و به مواردی که در آن متن واسطه خود به‌عنوان محصولی برای ارائه به مخاطبان تهیه شده است «ترجمه بازسازی شده» (رله) می‌گوید (Dollerup, 2000). رینگمار نیز نوعی از ترجمه باواسطه را معرفی می‌کند که در آن به‌طور هم‌زمان از منابع متعددی (اصلی یا واسطه) برای ترجمه استفاده می‌شود. او این نوع ترجمه را «ترجمه گلچین شده»^{۱۵} می‌نامد (Ringmar, 2006). درمقابل، دولروپ به ترجمه‌ای که از زبان اصلی و به شکل بی‌واسطه انجام شده اما مترجم برای ملاحظه نتیجه کار مترجمان دیگر، در پاره‌ای موارد به ترجمه اثر به سایر زبان‌ها نیز مراجعه کرده است «ترجمه کمکی»^{۱۶} می‌گوید (Dollerup, 2000).

اغلب پژوهش‌های انجام‌شده درباره ترجمه از زبان واسطه به معایب و آسیب‌های این نوع ترجمه نیز پرداخته‌اند. تصور سنتی آن است که ترجمه با واسطه الزاماً پست‌تر از ترجمه بی‌واسطه است. با این حال، برخی پژوهشگران معتقدند که این باور ضرورتاً صحیح نیست. رادو در این باره متذکر می‌شود که توفیق ترجمه با واسطه به استعداد مترجم و نیز کیفیت متن واسطه‌ای که استفاده می‌کند بستگی دارد. اگر هر دو عالی باشند، نتیجه کار را به‌سختی می‌توان از ترجمه بی‌واسطه تشخیص داد. درحقیقت، متن ترجمه‌شده با واسطه حتی می‌تواند بهتر از یک ترجمه میان‌مایه از زبان اصلی باشد (Radó, 1975: 51).

یکی از اساسی‌ترین استدلال‌های مخالفان ترجمه از زبان واسطه، انحراف قابل ملاحظه این متون از متن اصلی به‌دلیل ترجمه شدن‌های پیاپی است؛ پدیده‌ای که لندرز از آن با عنوان «اثر زیراکس» یاد می‌کند (Landers, 2001: 131). همان‌طور که دولروپ توضیح می‌دهد، خطا، اشتباه یا انحراف از متن اصلی اجتناب‌ناپذیر است و این‌گونه خطاها در آثار بهترین مترجمان نیز دیده می‌شود. حال ترجمه با واسطه به دلیل دو (یا چند) بار ترجمه شدن، خطاهای بیشتری از ترجمه بی‌واسطه خواهد داشت، زیرا هر مترجم خطایی به خطاهای متن خواهد افزود (Dollerup, 2000). بنابراین، با یکسان درنظر گرفتن همه عوامل، میزان خطاهای ترجمه با واسطه به‌لحاظ آماری دست‌کم دو برابر ترجمه بدون واسطه خواهد بود.

علاوه بر اشکال یادشده، همان‌طور که رینگمار خاطرنشان می‌کند، یکی از آسیب‌های جدی ترجمه با واسطه خنثی شدن آن دسته از تمایزهای زبانی موجود در زبان‌های مبدأ و مقصد است که در زبان واسطه وجود ندارند. او در این رابطه ضمائر دوم‌شخص در زبان‌های آلمانی (du, sie, ihr) و فرانسوی (tu, vous) را مثال می‌زند که گویشوران این زبان‌ها با توجه به جمع و مفرد بودن اسم یا رسمی و خودمانی بودن جمله، یکی از این ضمائر را به‌کار می‌برند. در زبان انگلیسی اما برای تمامی این ضمیرها فقط یک معادل (you) وجود دارد. بنابراین، اگر مترجمی متون زبان آلمانی و فرانسوی را با واسطه زبان انگلیسی ترجمه کند، برای انتخاب ضمیر مناسب ناچار به بافت جمله متوسل خواهد شد و اگر اطلاعات کافی در بافت نباشد، ممکن است در ترجمه دچار خطا شود (Ringmar, 2006). نکته مهم دیگر آن است که اشتباهات، حذف‌ها و اضافات مترجم نخست به‌طور قطع وارد ترجمه مترجم دوم نیز خواهد شد و در متن نهایی مقصد نیز به‌چشم خواهد خورد.

اشکال دیگری که برخی پژوهشگران دیگر به ترجمه از زبان واسطه وارد می‌کنند و به اخلاق ترجمه مربوط است، آن است که اساساً مترجمان آگاهانه یا ناآگاهانه در زمان مواجهه با یک متن ترجمه‌شده، نسبت به زمان مواجهه با یک متن اصلی، به خود آزادی عمل بیشتری برای جرح و تعدیل می‌دهند. دلیل این امر آن است که اهمیت و منزلت متنی که یک بار ترجمه شده از اهمیت و منزلت متن اصلی (ترجمه نشده) کم‌تر است. به همین دلیل، شاید مترجم در برخورد با متن واسطه (در قیاس با متن اصلی) تلاش کم‌تری برای حفظ تمام مشخصه‌های متن به خرج دهد و اگر برخی مشخصه‌های متن با فرهنگ مقصد سازگار نباشد، با راحتی بیشتری آن‌ها را تغییر می‌دهد (Dollerup, 2000; Ringmar, 2006).

با اینکه آثار ادبیات ژاپن که اغلب از زبان‌های واسطه به فارسی ترجمه شده‌اند، در ایران خوانندگان پرشماری دارند، تاکنون تنها یک پژوهش به ارزیابی کیفیت این ترجمه‌ها پرداخته است که رساله دکتری فاطمه قره‌خانی (Gharakhani, 2018) در دانشگاه هیتوتسوباشی^{۲۲} ژاپن است. قره‌خانی دو مجموعه داستان ژاپنی را که با واسطه زبان انگلیسی به فارسی ترجمه شده‌اند بررسی می‌کند و با استخراج خطاهای پرتکرار و نظام‌مند مشاهده‌شده در این آثار، این خطاها را دسته‌بندی می‌کند.

مهم‌ترین یافته قره‌خانی در این اثر، ترجمه ناصحیح عبارات و بیان‌های نگرشی^{۲۳} ژاپنی در ترجمه باواسطه به زبان فارسی است. این عبارات، نگرش‌گوینده درباره روابط انسانی و ساخت سلسله‌مراتبی آن را نشان می‌دهند. مثلاً افعالی مانند «عرض کردن»، «گفتن» و «فرمودن» که به ترتیب نگرش فروتنانه، خنثی و احترام‌آمیز را نشان می‌دهند، در زبان‌های فارسی و ژاپنی شباهت‌های زیادی با یکدیگر دارند، درحالی که چون زبان واسطه (انگلیسی) فاقد بیان‌های نگرشی این‌چنینی است، در ترجمه از زبان واسطه بسیاری از بیان‌های فروتنانه و محترمانه به بیان‌های خنثی تبدیل شده‌اند.

زبان ژاپنی فهرست مفصلی از ضمائر دارد که در پیوستاری از کاملاً خودمانی تا کاملاً رسمی جای می‌گیرند. در زبان فارسی نیز ضمائری مشابه زبان ژاپنی وجود دارد و مثلاً ضمیر دوم شخص در قالب واژه‌هایی مانند تو، شما، جناب‌عالی، حضرت‌عالی و... تظاهر می‌یابند. اما قره‌خانی گزارش می‌دهد با توجه به اینکه زبان انگلیسی که زبان واسطه این ترجمه‌ها بوده است فاقد چنین پیچیدگی‌هایی در فهرست ضمائر خود است، ضمائر ژاپنی در

بسیاری از موارد به شکل نامناسب و غیردقیق به فارسی برگردانده می‌شوند (ibid). دو اشکال عمده کار قره‌خانی آن است که نخست از هیچ چارچوب نظری برای ارزیابی کیفیت ترجمه‌های باواسطه استفاده نکرده و همین موضوع سبب شده است تحلیل او فاقد انسجام و نظام‌مندی لازم باشد و بدون پرداختن به مسائلی نظیر ژانر، سیاق و لحن به چند نکته مربوط به معادل‌گزینی محدود شود. اشکال دوم این پژوهش آن است که چون فقط به ترجمه‌های باواسطه پرداخته و هیچ ترجمه بدون واسطه‌ای در آن مورد بررسی قرار نگرفته است، برخی از ایرادهای نسبت داده شده به ترجمه از زبان واسطه در این پژوهش را به‌آسانی نمی‌توان پذیرفت.

هدف پژوهش حاضر روشن ساختن تفاوت‌های بین ترجمه از زبان واسطه و ترجمه بی‌واسطه با روشی عینی و نظام‌مند است. به همین دلیل و برای جبران کاستی‌های موجود در پژوهش‌های پیشین، در این پژوهش از یک انگاره نظری که در مطالعات ترجمه برای ارزیابی کیفیت ترجمه به‌کار می‌رود استفاده شد. همچنین برای مقایسه بین ترجمه باواسطه و بی‌واسطه اثری از ادبیات ژاپن انتخاب شد که یک بار از زبان واسطه و بار دیگر به شکل بی‌واسطه از زبان ژاپنی به فارسی ترجمه شده است.

۳. روش پژوهش

۳-۱. گردآوری داده‌ها

داده‌های بررسی‌شده در این پژوهش از بخش‌هایی از رمان ژاپنی *باران سیاه* نوشته ایبوسه ماسوجی به همراه دو ترجمه مختلف این اثر به زبان فارسی استخراج شده است. ترجمه نخست را کریم کشاورز از روی ترجمه روسی اثر به انجام رسانده و انتشارات آگاه آن را در سال ۱۳۵۶ منتشر کرده است. ترجمه دوم را قدرت‌الله ذاکری بی‌واسطه از زبان ژاپنی انجام داده و انتشارات چرخ در سال ۱۳۹۲ آن را منتشر کرده است. این رمان از بیست فصل مجزا تشکیل شده است. برای مقایسه دو ترجمه، صفحه نخست هر فصل از کتاب در متن ژاپنی انتخاب شد و سپس بخش‌های متناظر با این بیست صفحه در دو ترجمه کشاورز و ذاکری در چارچوب نظریه هاوس با یکدیگر و با متن اصلی مقایسه شد. هدف از این مقایسه، استخراج خطاهای پنهان و آشکار دو ترجمه باواسطه و بی‌واسطه و مقایسه آن‌ها با یکدیگر بود.

کریم کشاورز که در زمان ترجمه این اثر سابقه و تجربه‌ای طولانی در امر ترجمه داشته، به‌خوبی به نقایص ترجمه از زبان واسطه آگاه است. او در مقدمه مترجم این کتاب می‌نویسد: «مترجمی که از روی ترجمه انگلیسی و یا روسی و یا فرانسوی رمانی را که در اصل به ژاپنی نوشته شده، به فارسی برمی‌گرداند، با مشکلاتی روبه‌رو می‌شود که به نظر من، ناشی از عدم اطلاع به جزئیات زندگی روزمره و اخلاق و آداب و رسوم مردم آن کشور است». کشاورز در مقدمه کتاب توضیح می‌دهد که برای حل این معضل در کنار ترجمه روسی اثر به ترجمه انگلیسی آن نیز مراجعه کرده است.

۲-۳. شیوه تحلیل داده‌ها

در تحلیل داده‌های این پژوهش از انگاره ارزیابی ترجمه پیشنهادشده توسط جولیان هاوس استفاده شد. هاوس از نخستین ویراست‌های نظریه پیشنهادی خود، تمایزی اساسی بین دو نوع ترجمه قائل شده است که عبارت‌اند از ترجمه آشکار و ترجمه پنهان. ترجمه آشکار ترجمه‌ای است که در آن ویژگی‌های فرهنگی متن مبدأ عامدانه حفظ می‌شود (House, 2009: 118). در مقابل، ترجمه پنهان ترجمه‌ای است که در آن متن ترجمه‌شده با عبور از «صافی فرهنگی» به گونه‌ای تولید می‌شود که گویی از ابتدا در فرهنگ مقصد تولید شده است (ibid: 116). هاوس برای متون ادبی که وابسته به فرهنگ هستند ترجمه آشکار و برای سایر متون ترجمه پنهان را مناسب می‌داند (House, 1998: 199). به باور هاوس «صافی فرهنگی» ابزاری برای تعریف تفاوت‌های اجتماعی فرهنگی در چارچوب هنجارهای مورد انتظار دو جامعه زبانی است (House, 2015: 68).

به دنبال این تمایز، هاوس دو نوع خطای ترجمه را از یکدیگر باز می‌شناسد که عبارت‌اند از خطای پنهان و خطای آشکار. او خطای پنهان را حاصل ناهمخوانی بین نقش‌های متن‌های مبدأ و مقصد در ابعاد گوناگون و خطای آشکار را نتیجه ناهمخوانی معنایی بین متن مبدأ و مقصد و یا تخطی از قواعد زبان مقصد می‌داند (House, 2015: 33). او سپس خطاهای آشکار ناشی از ناهمخوانی معنایی بین متن مبدأ و مقصد را به سه دسته حذف، اضافه و معادل‌گزینی نادرست تقسیم می‌کند. خطاهای آشکار ناشی از تخطی از قواعد زبان مقصد را نیز به دو دسته «نادستوری بودن»^{۲۴} و «پذیرفتگی تردیدپذیر»^{۲۵} تقسیم می‌کند (ibid). جدول ۱ تقسیم‌بندی انواع

خطاهای آشکار ترجمه را از دیدگاه هاوس نشان می‌دهد:

جدول ۱: تقسیم‌بندی انواع خطاهای آشکار ترجمه از دیدگاه هاوس (House, 2015)

Table 1: Classification of overtly erroneous errors in translation based on House (2015)

حذف	خطاهای ناشی از ناهمخوانی معنایی بین متون مبدأ و مقصد	۱
اضافه		
معادل‌گزینی نادرست		
نادستوری بودن	خطاهای ناشی از تخطی از قواعد زبان مقصد	۲
پذیرفتگی تردیدپذیر		

در این پژوهش نخست نقش یگانه متن اصلی به وسیله تحلیل ژانر و سیاق آن با نقش‌های یگانه دو متن ترجمه‌شده مقایسه شد. این مقایسه با هدف استخراج خطاهای پنهان ترجمه‌ها انجام گرفته است. در مرحله بعد، متن اصلی با دو متن ترجمه‌شده به شکل جمله‌به‌جمله انطباق داده شد تا بسامد حذف‌ها، اضافه‌ها و معادل‌گزینی‌های نادرست دو متن ترجمه‌شده روشن شود. و در نهایت بسامد کلی خطاها در دو ترجمه مورد مقایسه قرار گرفت.

۴. بررسی یافته‌ها

در این بخش نخست با معیار هاوس به بررسی میزان پنهان و آشکار بودن دو ترجمه می‌پردازیم، سپس خطاهای پنهان و آشکار آن‌ها را به‌طور جداگانه بررسی و معرفی خواهیم کرد.

۴-۱. میزان پنهان و آشکار بودن ترجمه‌ها

بررسی دو ترجمه نشان داد که رویکرد ترجمه بی‌واسطه حفظ عناصر و ویژگی‌های فرهنگ ژاپن است. اسامی فستیوال‌ها، اعیاد و مراسم، غذاها، دعاها، مذهبی، موجودات افسانه‌ای و ... به همان شکل که در متن اصلی به‌کار رفته، ذکر شده‌اند، سپس توضیح نسبتاً مفصلی درباره آن در پانویس به دست داده شده است. درحالی که ترجمه با واسطه در مواجهه با بسیاری از این عناصر فرهنگی با ساده‌سازی، معادل‌یابی فرهنگی، آوردن توضیحات اضافی یا ترجمه

اسامی، «صافی فرهنگی» ایجاد کرده است. در نتیجه، ترجمه باواسطه شباهت بیشتری به متون تولیدشده در زبان فارسی دارد.

مثلاً ترجمه بی‌واسطه نام موجود افسانه‌ای ژاپنی را که شبیه به جن است و در رودخانه‌ها زندگی می‌کند «کاپا»^{۲۶} ذکر می‌کند و در پانوشت درباره آن توضیح می‌دهد (ص ۱۲۳). درحالی که مترجم باواسطه بی هیچ توضیحی از نام «پریود» استفاده می‌کند (ص ۸۷). مترجم باواسطه همچنین در برخی موارد زمانی از مثل‌ها و اصطلاحات کنایی فارسی در ترجمه استفاده کرده است که در متن ژاپنی هیچ اصطلاح کنایی یا مثلی وجود ندارد؛ مانند مثال ۱ که در آن ترجمه بی‌واسطه (ذاکری) بسیار مشابه اصل ژاپنی است، درحالی که در ترجمه باواسطه (کشاورز) عناصر فرهنگی فارسی وارد شده‌اند:

(ص ۲۰۱). (۱) 極めて無口だ。

ترجمه تحت‌اللفظی: به شدت کم‌حرف است.

ترجمه بی‌واسطه: بسیار کم‌حرف بود (ص ۲۳۱).

ترجمه باواسطه: با مقاش هم نمی‌توان یک حرف از دهان او بیرون کشید (ص ۱۴۹).

۲-۴. خطاهای پنهان

برای استخراج خطاهای پنهان به بررسی سه عنصر تشکیل‌دهنده سیاق یعنی گستره، عامل و شیوه و همچنین ژانر اثر می‌پردازیم.

گستره گفتمان: رمان *باران سیاه* در سال ۱۹۶۵ در ژاپن منتشر شده و در زمره مهم‌ترین آثار ادبی ژاپن دربارهٔ بمباران اتمی هیروشیماست. ساختار زبانی این رمان را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد: الف) روایت‌هایی که در آن‌ها نویسنده دربارهٔ شخصیت‌ها و اتفاقات توضیح می‌دهد، ب) گفت‌وگوهای بین شخصیت‌های داستان و ج) بخش‌هایی از خاطرات روزانه شخصیت‌ها در هفته اول پس از بمباران. داستان سرشار از عناصر فرهنگی ژاپن است و در آن از رویدادهای مذهبی، اجتماعی، تاریخی و اقلیمی بسیار یاد می‌شود. گفت‌وگوهای بین شخصیت‌ها نیز در طیفی از بسیار خودمانی تا کاملاً رسمی جای می‌گیرند.

عامل گفتمان: عامل گفتمان ایبوسه ماسوجی از برجسته‌ترین نویسندگان قرن بیستم ژاپن و متولد سال ۱۸۹۸ در استان هیروشیماست. او که در یک خانوادهٔ زمین‌دار روستایی متولد شد،

به لحاظ طبقه اجتماعی و قدرت جزو قشر متوسط ژاپن قرار می‌گیرد و از این حیث تفاوت چندانی با اغلب خوانندگان اثر خود ندارد. ایبوسه از اواخر دهه ۱۹۲۰ میلادی در ژاپن مشهور شد، اما شهرت اصلی برای او پس از جنگ دوم جهانی به دست آمد.

شیوه: شیوه به کار رفته در این اثر به لحاظ مجرای ارتباط (رسانه) پیچیده است، زیرا انواع مختلفی از متن از متون روایی تا دیالوگ را دربر می‌گیرد. به لحاظ مشارکت نیز روش این اثر را می‌توان پیچیده محسوب کرد، زیرا خواننده با انواع روایت‌ها، مونولوگ‌ها و دیالوگ‌های مختلف در اثر روبه‌رو است.

هر دو ترجمه به لحاظ گستره و شیوه گفتمان شباهت زیادی به متن اصلی دارند، اما از منظر عامل تفاوت مهمی بین عوامل سه اثر وجود دارد. کریم کشاورز از اعضای حزب کمونیست ایران و بعدها عضو حزب توده بوده است و بسیاری از آثار تألیفی و ترجمه پیشین او را می‌توان در زمره آثار «ادبیات چپ» فارسی محسوب کرد. با اینکه بستر اصلی داستان، جنایت جنگی امریکاست، نویسنده ژاپنی اثر فاقد گرایش‌های آشکار کمونیستی یا مارکسیستی است. با اینکه کشاورز در زمان ترجمه این اثر وابستگی سازمانی به حزب توده نداشت، اما آثار پیشین او و خاستگاه فکری مارکسیستی‌اش می‌تواند موجب تغییر نقش اجتماعی متن ترجمه شده در جامعه فارسی‌زبان شود و از منظر نظریه‌هاوس این عدم همخوانی را می‌توان یک خطای پنهان ترجمه قلمداد کرد. درحالی که چنین ناهمخوانی نقشی برای ترجمه بی‌واسطه‌ذاکری وجود ندارد.

ژانر این اثر نیز در حوزه ادبیات داستانی قرار می‌گیرد و نقش متن نیز در گروه نقش اندیشگانی تعریف می‌شود که در هر دو متن ترجمه شده به خوبی بازسازی شده است.

۳-۴. خطاهای آشکار

در این بخش خطاهای آشکار دو ترجمه را در چارچوب نظریه‌هاوس در پنج دسته حذف، اضافه، معادل‌گزینی نادرست، نادرستی بودن و پذیرفتگی تردیدپذیر بررسی خواهیم کرد و در پایان بسامد خطاهای هریک از دسته‌ها را در جدول نشان خواهیم داد.

۱. حذف: مقایسه دو ترجمه نشان می‌دهد که بزرگ‌ترین اشکال ترجمه با واسطه حذف‌های بسیار زیاد آن است. این حذف‌ها در سراسر کتاب در سطوح مختلف، از حذف برخی واژه‌ها و

عبارات درجمله تا حذف برخی جملات و پاراگراف‌ها و حتی حذف چندین صفحه پیاپی وجود دارند.

مثال ۲ نمونه‌ای از موارد متعدد حذف کلمات در ترجمه باواسطه را نشان می‌دهد:

(۵) 「海行かば」の歌をピアノで合唱させ... (ص ۵)

ترجمه تحت‌اللفظی: [از دانش‌آموزان] خواسته بود سرود «اگر به دریا روی» را با صدای آهسته هم‌خوانی کنند.

ترجمه بی‌واسطه: از دانش‌آموزان خواسته بود سرود «اگر به دریا روی» را با صدای آهسته بخوانند ... (ص ۱۴)

ترجمه باواسطه: دانش‌آموزان ترانه «به آغوش دریا می‌رویم» را سرودند ... (ص ۱۰)
در ترجمه باواسطه عبارت «از دانش‌آموزان خواسته بودند» و همچنین عبارت «بیانسیمو» که زاکری «به آهستگی» ترجمه کرده حذف شده است. درضمن در ترجمه باواسطه فعل «هم‌خوانی کردن» به اشتباه «سرودن» ترجمه شده است.

البته به روشنی نمی‌توان گفت که چه میزان از این حذف‌ها در ترجمه واسطه صورت گرفته است و چه میزان از آن در ترجمه نهایی. اما همان‌طور که در بخش ۲-۲ این مقاله گفته شد، اساساً مترجمان در زمان مواجهه با متنی که حاصل ترجمه است به خود آزادی عمل بیشتری برای جرح و تعدیل می‌دهند.

۲. اضافه: تعداد اضافه‌ها نیز در ترجمه باواسطه به میزان چشمگیری بیش از ترجمه بی‌واسطه است. بسیاری از این اضافه‌ها را افزودن واژه یا عبارتی به جمله که در متن اصلی وجود ندارد تشکیل می‌دهند. مثال ۳ نمونه گویایی از این نوع اضافه‌هاست:

(۳) この噂を聞いては... (ص ۵)

ترجمه تحت‌اللفظی: با شنیدن این شایعه...

ترجمه بی‌واسطه: وقتی این شایعه را می‌شنیدند... (ص ۱۳)

ترجمه باواسطه: همسایگان خوش‌خدمت این داستان را به گوش وی می‌رساندند ... (ص ۹)
در مثال ۳، ترجمه زاکری (بی‌واسطه) ترجمه دقیقی است و عبارتی نظیر «همسایگان خوش‌خدمت» در متن اصلی وجود ندارد. همچنین در ابتدای فصل پنجم که نامی از «فستیوال حشرات» آورده شده است، در ترجمه کشاورز (باواسطه) یک پاراگراف اضافی برای توضیح

درخصوص این مراسم به متن افزوده شده است، درحالی که چنین پاراگرافی در متن اصلی و در ترجمهٔ ذاکری موجود نیست.

معادل‌گزینی نادرست: معادل‌گزینی‌های اشتباه یا غیردقیق نیز در ترجمهٔ باواسطه (کشاوری) بسیار بیشتر از ترجمهٔ بی‌واسطه (ذاکری) مشاهده می‌شود. پیش از ذکر مثال‌هایی از این خطاها، لازم است توضیحی دربارهٔ نحوهٔ ضبط اعلام در دو ترجمه نیز داده شود. اساساً در اغلب ترجمه‌های آثار ادبی ژاپنی از زبان واسطه، اسم‌های خاص به نحوی با رسم‌الخط فارسی بازنمایی می‌شوند که با تلفظ این اسم‌ها در زبان ژاپنی تفاوت قابل ملاحظه‌ای دارند. دلیل این امر هم آن است که مترجمان این آثار بدون آشنایی با زبان ژاپنی و نظام آوایی آن صرفاً به زبان واسطه دسترسی دارند و طبعاً تصویری که از تلفظ اسامی دارند مبتنی بر درک آن‌ها از زبان واسطه است. این مسئله در دو ترجمه در دست از *رمان باران سیاه* کاملاً مشهود است. جدول ۲ برخی از اسامی ژاپنی موجود در کتاب و نحوهٔ بازنمایی آن‌ها را در ترجمه‌های ذاکری (بی‌واسطه) و کشاوری (باواسطه) نشان می‌دهد.

جدول ۲: تعدادی از اسم‌های خاص کتاب و نحوهٔ بازنمایی آن‌ها در دو ترجمه

Table 2: Examples of proper nouns and their transcriptions in the two translations

ردیف	املای ژاپنی	واج‌نگاری	بازنمایی ذاکری	بازنمایی کشاوری
۱	古市	/furuichi/	فورویچی	فوروئی‌تی
۲	高橋	/takahashi/	تاکاهاشی	تاکاکاسی
۳	宮地	/miyachi/	میاجی	میادزی
۴	比治山	/hijiyama/	کوه هیجی‌یاما	تپه خیدزی
۵	尾道	/onomichi/	اونومیچی	اونامی‌تی

برخی معادل‌گزینی‌های نادرست در ترجمهٔ باواسطه به تغییر لحن گوینده از خودمانی به رسمی یا بالعکس منجر شده است. مثلاً در مثال ۴، لحن متن ژاپنی کاملاً خودمانی است که در ترجمهٔ بی‌واسطه درست انتقال یافته، اما در ترجمهٔ باواسطه تا حد زیادی رسمی شده است:

(ص ۴۸) お兄ちゃん俺だよ。ねえ、お兄ちゃん。

ترجمهٔ تحت‌اللفظی: داداش منم. داداش!

ترجمه بی‌واسطه: داداش. منم. داداش. (ص ۶۲)

ترجمه باواسطه: برادر، آخر این منم، منم، منم. (ص ۴۷)

خلاف مثال بالا، در مثال ۵، لحن به‌کار رفته در متن ژاپنی رسمی و مؤدبانه است، که در ترجمه بی‌واسطه نیز به همان شکل ظاهر شده، اما در ترجمه باواسطه به لحنی صمیمانه و خودمانی تبدیل شده است:

(ص ۷۹) やあ、宮地さんじゃないですか。(۵)

ترجمه تحت‌اللفظی: او، شما آقای میاچی نیستید؟

ترجمه بی‌واسطه: بله، شما آقای میاچی هستید! (ص ۹۷)

ترجمه باواسطه: می‌یادزی تویی؟ درست دیدم؟ عجب تصادفی! عجب دیداری! (ص ۴۷)

در ترجمه باواسطه، علاوه بر تغییر لحن، در ضبط اسم خاص نیز خطا دیده می‌شود و همچنین عباراتی به ترجمه افزوده شده است که در متن اصلی نیست. خطا در معادل‌گزینی گاه به تغییر داستان منجر شده است. مثلاً در متن اصلی (ص ۲۱) صحبت از کسی است که به نمایندگی از خانواده‌ای به خواستگاری دختری آمده است. ذاکری عنوان این فرد را به‌درستی «واسطه ازدواج» ترجمه کرده است (ص ۳۴)، درحالی که این فرد در ترجمه کشاورز به «داماد» تبدیل شده است (ص ۲۷). در برخی موارد اندک نیز در ترجمه باواسطه کشاورز معادل‌های دقیق‌تری از ترجمه بی‌واسطه ذاکری دیده می‌شوند (رک: جدول ۳).

خطاهای ناشی از تخطی از قواعد زبان مقصد

بررسی‌ها نشان داد که خلاف خطاهای ناشی از ناهمخوانی معنایی بین متون مبدأ و مقصد، در خطاهای ناشی از تخطی از زبان مقصد تعداد خطاهای ترجمه از زبان واسطه کم‌تر از خطاهای ترجمه بی‌واسطه بود. به عبارت دیگر، متن ترجمه کشاورز سلیس‌تر و روان‌تر از متن ترجمه ذاکری بود و خطاهای دستوری و واژگانی کم‌تری در آن مشاهده شد. البته باید توجه داشت که ترجمه کشاورز ۳۶ سال پیش از ترجمه ذاکری انجام شده و به‌لحاظ زبانی دارای واژه‌ها و ساخت‌هایی است که امروز در زبان فارسی کم‌تر استفاده می‌شوند. در پژوهش حاضر، این موارد جزو خطاهای ناشی از تخطی از قواعد زبان مقصد محسوب نشد.

نادستوری بودن:

یکی از الگوهای خطاهای تخطی از زبان مقصد که در ترجمه ذاکری دیده می‌شود، تأثیرپذیری از

ساخت زبان مبدأ است. یعنی ساخت‌های زبان ژاپنی با ترجمهٔ واژه‌به‌واژه به همان شکل در متن فارسی به‌کار رفته‌اند. این قبیل ساخت‌ها گاه به‌طور کامل در زبان فارسی نادرستی‌اند و گاه پذیرفتگی تردیدپذیر دارند. مثلاً در مثال ۶ ناگری تمام نام‌آوهای ژاپنی را به‌جای آوردن معادل فارسی به همان شکل استفاده کرده است که طبیعتاً در زبان فارسی فاقد معنا و غیرقابل پذیرش است.

(۶) ドガン、ザア、ドワァツ... (ص ۱۲۶)

ترجمهٔ تحت‌اللفظی: گُرمب... شُررررر... بنگ...

ترجمهٔ بی‌واسطه: صدای دووووگان، صدای زاآ یا صدای دووووآت... (ص ۱۴۸)

ترجمهٔ باواسطه: صدای غرش رعدآسائی شنیده شد... (ص ۹۹)

در زبان ژاپنی برای بیان حس درد اغلب از صفت «itai» به معنی «دردناک» استفاده می‌شود و از آنجا که برای صفات استفاده از فعل ربطی اجباری نیست، می‌توان آن را «دردناک است» یا «درد دارم» نیز ترجمه کرد. اما در زبان فارسی برای بیان حس درد غالباً از اصواتی نظیر «آخ»، «وای» و ... استفاده می‌شود. همان‌طور که در مثال ۷ مشاهده می‌شود، ناگری عبارت ژاپنی «itai, itai» را «درد درد» ترجمه کرده است. در حالی که این عبارت از زبان کسی که در حال درد کشیدن است در زبان فارسی کاملاً غیرقابل پذیرش است:

(۷) 二人も痛い痛いと言った。(ص ۱۱۴)

ترجمهٔ تحت‌اللفظی: هر دو می‌گفتند «درد دارم، درد دارم» (از درد آه و ناله می‌کردند).

ترجمهٔ بی‌واسطه: آن دو هم «درد، درد» می‌گفتند. (ص ۱۳۵)

ترجمهٔ باواسطه: این جمله در ترجمهٔ کشاورز حذف شده است.

پذیرفتگی تردیدپذیر:

نام ماه‌های میلادی در زبان ژاپنی با شماره (ماه اول، ماه دوم و ...) بیان می‌شود، اما در زبان فارسی از نام‌های فرانسوی (ژانویه، فوریه و ...) و گاه نام‌های انگلیسی استفاده می‌شود. مترجم بی‌واسطه تحت تأثیر زبان ژاپنی در برخی موارد (مثلاً ص ۱۰۵) به جای نام ماه‌ها از شماره (ماه هفتم و هشتم) استفاده کرده است، درحالی که در ترجمهٔ باواسطه (ص ۷۲) از نام‌های فرانسوی (ژوئیه و اوت) استفاده شده است. استفاده از شماره به جای نام ماه‌های میلادی را در زبان فارسی می‌توان در زمرهٔ پذیرفتگی‌های تردیدپذیر به‌شمار آورد.

در زبان ژاپنی تا حد ممکن از کاربرد ضمیر دوم‌شخص در گفت‌وگو با مخاطب پرهیز

می‌شود و به جای آن از نام یا عنوان خطابی مخاطب استفاده می‌شود. در بسیاری از این‌گونه موارد، ترجمه بی‌واسطه تحت تأثیر زبان ژاپنی به جای استفاده از ضمیر، از نام یا عنوان مخاطب استفاده کرده است. مثال ۸ بخشی از گفت‌وگوی یاسوکو (شخصیت اصلی داستان) با عمومی خود است:

(۸) まあ、おじさんの顔、どうしたんでしょう。(ص ۹۳)

ترجمه تحت‌اللفظی: وای عمو جان صورتتان چه شده؟

ترجمه بی‌واسطه: وای صورت عمو چی شده؟ (ص ۱۱۳)

ترجمه باواسطه: ای وای! گونه شما را چه شده؟ (ص ۷۹)

با این که عباراتی نظیر مثال ۸ در زبان ژاپنی کاملاً رایج است، در زبان فارسی، در موقعیتی که گوینده با عمومی خود صحبت می‌کند، به جای «صورت عمو» از عباراتی نظیر «صورتتان» یا «صورت شما» استفاده می‌کند. با اینکه معنای این عبارت در ترجمه غیرمستقیم قابل فهم است، اما با توجه به ساختار زبان فارسی، پذیرفتگی تردیدپذیر دارد. مترجم باواسطه اما از عبارت «گونه شما» استفاده کرده است که کاملاً با قواعد رایج زبان فارسی منطبق است.

جدول ۳ تعداد خطاهای مختلف مربوط به ناهمخوانی معنایی بین متون مبدأ و مقصد و نیز خطاهای ناشی از تخطی از قواعد زبان مقصد را در بخش‌های بررسی‌شده از دو ترجمه نشان می‌دهد. ملاک شمارش خطاها تعداد کلماتی بوده که خطا در آن‌ها رخ داده است.

جدول ۳: بسامد خطاهای آشکار در دو ترجمه

Table 3: The frequency of overtly erroneous errors in the two translations

ناکاری	کشاوری	نوع خطا	
۱۳	۳۵۶	حذف	ناهمخوانی معنایی بین متون مبدأ و مقصد
۶	۴۴	اضافه	
۳	۳۱	معادل‌گزینی نادرست	
۲۲	۴۳۱	جمع:	
۴	-	نادستوری بودن	تخطی از قواعد زبان مقصد
۱۲	۱	پذیرفتگی تردیدپذیر	
۱۶	۱	جمع:	

جدول ۳ اطلاعات متنوعی درباره‌ الگوی خطاهای مترجمان و سوگیری آن‌ها نشان می‌دهد. مهم‌ترین نکته در این جدول تفاوت آشکار بین تعداد خطاهای ناشی از ناهمخوانی معنایی بین متون مبدأ و مقصد با تعداد خطاهای ناشی از تخطی از قواعد زبان مقصد است. ترجمه با واسطه (کشاوری) در دسته اول خطاها در هر سه نوع خطای حذف، اضافه و معادل‌گزینی نادرست بسامد خطاهای بسیاری بالاتری دارد. در خطای نوع دوم (خطاهای ناشی از تخطی از زبان مقصد) ترجمه با واسطه کارنامه بهتری دارد و در عبارات نادرستی و نیز در عبارات دارای پذیرفتگی تردیدپذیر در مقایسه با ترجمه بی‌واسطه، تعداد خطاهای کم‌تری مشاهده می‌شود.

۵. نتیجه

در پژوهش حاضر برای ارزیابی کیفیت دو ترجمه از یک رمان ژاپنی که یکی به شکل بی‌واسطه از زبان ژاپنی و دیگری از روی ترجمه روسی به فارسی برگردانده شده بود، از نظریه‌ی هاوس استفاده شد. نتایج این ارزیابی نشان داد که ترجمه بی‌واسطه این رمان ترجمه‌ای آشکار و ترجمه با واسطه ترجمه‌ای نسبتاً پنهان است. مترجم ترجمه بی‌واسطه با حفظ عناصر فرهنگی تا حد زیادی فضای فرهنگی اثر را حفظ کرده است، درحالی که مترجم ترجمه با واسطه در جای‌جای ترجمه خود با ایجاد صافی‌های فرهنگی کوشیده است متنی به دست دهد که گویی در زبان فارسی تولید شده است. همان‌طور که در بالا اشاره شد، پژوهش‌های پیشین نشان داده‌اند که مترجمان در برخورد با متنی که خود حاصل ترجمه است با آزادی بیشتری به حذف و اضافه و تغییر دست می‌زنند (Dollerup, 2000; Ringmar, 2006). شاید بتوان وجود صافی‌های فرهنگی بیشتر در ترجمه از زبان واسطه را نیز به همین مشاهده نسبت داد.

از منظر خطاهای پنهان، با اینکه هر دو متن به لحاظ شیوه و گفتمان شباهت زیادی با متن اصلی داشتند، اما عامل متن ترجمه‌شده از زبان واسطه به دلیل تعلق به جریان ادبی چاپ‌گرا با عامل متن اصلی تفاوت مهمی دارد و این تفاوت را می‌توان یک خطای پنهان چشمگیر محسوب کرد. ترجمه بی‌واسطه کتاب فاقد خطای پنهان است.

در زمینه خطاهای ناشی از ناهمخوانی معنایی بین متن مبدأ و مقصد در داده‌های بررسی شده در ترجمه با واسطه در مجموع ۴۳۱ خطا (شامل حذف، اضافه و معادل‌گزینی نادرست)

مشاهده شد، درحالی که تعداد این خطاها در متن ترجمه شده به شکل بی‌واسطه تنها ۲۲ خطا بود. پیش‌تر اشاره شد که چون هر ترجمه‌ای تعدادی خطا به همراه دارد و متن ترجمه شده از زبان واسطه دوبار ترجمه شده است، انتظار می‌رود تعداد خطاهای ترجمه باواسطه دو برابر تعداد خطاهای ترجمه بی‌واسطه باشد، اما مشاهدات این پژوهش نشان داد که در خصوص متن مورد پژوهش، تعداد خطاهای ناشی از ناهمخوانی معنایی بین متن مبدأ و مقصد در ترجمه باواسطه بسیار بیشتر از خطاهای ترجمه بی‌واسطه است. جدول ۳ تعداد این نوع خطاها را در ترجمه باواسطه حدود بیست برابر تعداد مشابه آن در ترجمه بی‌واسطه نشان می‌دهد. در خطاهای ناشی از تخطی از قواعد زبان مقصد اما ترجمه باواسطه کارنامه بهتری داشت و تعداد خطاهای آن کم‌تر از ترجمه بی‌واسطه بود. در ترجمه بی‌واسطه خطاهایی مشاهده شد که حاصل انتقال ساخت زبان اصلی به زبان مقصد (گرته‌برداری) بود. البته باید توجه داشت زبان‌های واسطه برای ترجمه آثار ادبی در ایران عمدتاً زبان‌هایی نظیر انگلیسی، فرانسوی و روسی بوده‌اند که پیش‌تر بسیاری از ساخت‌های آن‌ها از طریق ترجمه وارد زبان فارسی شده است، درحالی که ساخت‌های زبانی نظیر زبان ژاپنی در زبان فارسی بسیار غیرعادی‌تر جلوه خواهند کرد.

در مجموع، در اثر بررسی شده، به جز در خطاهای ناشی از تخطی از قواعد زبان مقصد که تعداد چندان زیادی ندارند، در بقیه موارد ترجمه بی‌واسطه بسیار دقیق‌تر و کم‌خطاتر از ترجمه باواسطه بود. از این حیث، خطاهای ترجمه را می‌توان به کوه یخی تشبیه کرد که بخش بسیار کوچکی از آن (خطاهای ناشی از تخطی از قواعد زبان مقصد) در بالای آب قرار دارد و قابل مشاهده است و بخش اعظم آن (خطاهای پنهان و همچنین خطاهای ناشی از ناهمخوانی معنایی بین متن مبدأ و مقصد) در زیر آب از دیده پنهان‌اند. مخاطبان عادی آثار ادبی، اغلب منتقدان و ناشران که به زبان اصلی و متن اصلی مبدأ دسترسی ندارند قادر به مشاهده و ارزیابی خطاهای پنهان و خطاهای ناشی از ناهمخوانی معنایی بین متون مبدأ و مقصد نیستند و صرفاً به بخش قابل مشاهده این کوه یخ (خطاهای ناشی از تخطی از قواعد زبان مقصد) دسترسی دارند. از دید چنین مخاطبانی، از میان دو ترجمه بررسی شده در این پژوهش، ترجمه باواسطه احتمالاً ترجمه بهتری خواهد بود، زیرا قواعد زبان مقصد در آن بیشتر رعایت شده و متنی روان‌تر و اصطلاحاً «سهسته‌رفته‌تر» به دست داده شده است. درحالی که ارزیابی دقیق‌تر و

عمیق‌تر اثر با استفاده از انگاره‌هاوس نشان داد که ترجمه باواسطه خطا و انحراف بسیار بیشتری از ترجمه بی‌واسطه دارد و مواردی که در آن‌ها این خطاها موجب لطمه خوردن اثر شده‌اند نیز اندک نیستند.

پژوهش‌های پیشین انجام‌شده هر یک از منظری به ترجمه از زبان واسطه پرداخته بودند، اما اثری که به‌طور جامع به مقایسه یک ترجمه با واسطه با یک ترجمه بی‌واسطه از همان اثر در چارچوب انگاره‌های ارزیابی ترجمه پرداخته باشد، وجود نداشت. مطالعه حاضر که تفاوت‌های این دو ترجمه را روشن می‌سازد می‌تواند به‌منزله پژوهشی کاربردی مخاطبان ادبیات داستانی و ناشران را در ارزشیابی و انتخاب ترجمه و مترجم یاری دهد و همچنین در دوره‌های آموزش ترجمه نیز برای روشن ساختن ویژگی‌های ترجمه از زبان واسطه به‌کار آید.

شاید تمامی یافته‌های مطالعه موردی حاضر قابل تعمیم به تمام ترجمه‌های انجام‌شده از زبان واسطه نباشد. مثلاً به‌نظر می‌رسد میزان حذف‌های صورت‌گرفته در ترجمه باواسطه مورد مطالعه بیشتر از ترجمه‌های باواسطه معمول است. با این حال، این پژوهش می‌تواند به روشن‌تر شدن تفاوت‌های بین ترجمه‌های ادبی باواسطه و بی‌واسطه از منظر فرهنگی و زبان‌شناختی یاری کند. بی‌شک برای تحلیل دقیق‌تر ویژگی‌های ترجمه انجام‌شده از زبان واسطه به پژوهش‌های موردی و مطالعات بیشتری نیاز است.

۶. پی‌نوشت‌ها

1. translation equivalence
2. functional
3. Michael Halliday
4. field
5. tenor
6. mode
7. indirect translation
8. mediated translation
9. relay(ed) translation
10. chain translation
11. double translation
12. secondary translation
13. second-hand translation
14. retranslation

15. minor
16. peripheral
17. dominated
18. less-translated
19. weak diffusion
20. eclectic translation
21. support translation
22. Hitotsubashi University
23. attitudinal expressions
24. ungrammaticality
25. dubious acceptability
26. Kappa

۷. منابع

- ایبوسه، م. (۱۹۶۶). *باران سیاه*. ترجمه ق. زاگری (۱۳۹۲). تهران: چرخ.
- ایبوسه، م. (۱۹۶۶). *باران سیاه*. ترجمه ک. کشاورز (۱۳۵۶). تهران: آگاه.
- خان‌جان، ع. (۱۳۹۴). دستاوردهای مطالعات ترجمه (۳): الگوی ارزیابی کیفیت ترجمه جولیان هاوس از گذشته تا به امروز. مترجم، ۵۷، ۸۱-۱۰۴.
- سیدجلالی، ب.، مدرس خیابانی، ش. و کریمی بهبهانی، م. (۱۳۹۶). تحلیل کیفیت ترجمه ادبی با رویکرد نقش‌گرایی ارزیابی ترجمه: مطالعه موردی ترجمه‌های فارسی رمان فرنی و زویی اثر جی. دی. سلینجر. *جستارهای زبانی*، ۸ (۴۲)، ۱۵۹-۱۸۲.

References:

- Assis Rosa, A., Pięta, H., & Bueno Maia, R. (Eds.) (2017). *Indirect translation: theoretical, methodological and terminological issues*. New York: Routledge.
- Dollerup, C. (2000). "Relay" and "Support" Translations. In A. Chesterman (Eds.), *Translation in Context* (17-26). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gharakhani, F. (2018). *Translation Strategies and the Effects of Indirect Translation in Japanese-Persian Translations*. PhD Dissertation. Hitotsubashi University, Japan. [In Japanese].
- House, J. (1997). *Translation quality assessment: A Model revisited*. Tübingen: Gunter Narr.

- ----- (1998). Quality of Translation. In M. Baker (Ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (197-200). London: Routledge.
- ----- (2001). Translation quality assessment: Linguistic description versus social evaluation. *Meta: translators' Journal*. 46(2), 243-257.
- ----- (2009). *Translation*. London: Oxford University Press.
- ----- (2015). *Translation quality assessment (Past and Present)*. New York: Routledge.
- Ibuse, M. (1966). *Black Rain*. Tokyo: Shinchosha. [In Japanese].
- ----- (1978). *Black Rain*. Translated from Russian by Karim Keshavarz. Tehran: Agah. [In Persian].
- ----- (2013). *Black Rain*. Translated from Japanese by Qodratollah Zakeri. Tehran: Charkh. [In Persian].
- Khanjan, A. (2015). Julian House's translation assessment model, from past to present. *Motarjem*. 57, 81-104. [In Persian].
- Landers, C. (2001). Indirect Translation. In *Literary Translation: A Practical Guide* (130-131). Clevedon: Multilingual Matters.
- Pięta, H. (2012). Patterns in (in)directness: An exploratory case study in the external history of Portuguese translations of Polish literature (1855–2010). *Target: International Journal of Translation Studies*. 24(2), 310-337.
- ----- (2014). What do (we think) We Know about Indirectness in Literary Translation? A Tentative Review of the State-of-the-art and Possible Research Avenues. In I. G. Sala; D. S. Roig & B. Zaboklick (Eds.). *Traducció Indirecta en la Literatura Catalana* (15-34). Lleida: Punctum.
- ----- (2017). Theoretical, methodological and terminological issues in researching indirect translation: A critical annotated bibliography. *Translation Studies*. 10(2), 198-216.
- Radó, G. (1975). Indirect translation. *Babel*. 21(2), 51-59.
- Ringmar, M. (2006). Round about Routes: Some Remarks on Indirect

Translations. In F. M. Leuven (Ed.), *Selected Papers of the CETRA Research Seminar in Translation Studies* (1-17). CETRA.

- Seyed-Jalali, B., Modarres-Khiabani, Sh., & Karimi-Behbaha, S. M. (2017). A functional approach to translation quality assessment of literary texts: Evaluating two Persian translations of Franny and Zooey by J.D. Salinger. *Language Related Research*, 8 (7), 159- 182. [In Persian].